

UOT 745/749

AYTƏN ABDULLAYEVA*

LAHICDA İSTEHSAL OLUNMUŞ MİS SƏRPUŞLARIN DEKORATİV XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Azərbaycanın qədim yaşayış məskənlərindən olan Lahic hər zaman öz sənətkarları ilə diqqəti cəlb etmişdir. Burada xüsusilə misgərlik sənəti geniş yayılmış, misgərlik emalatxanaları qədim dövrlərdən çağdaş dövrümüzdə də fəaliyyət göstərmişlər. Lahicdə istehsal olunmuş misgərlik məmulatlarının bədii-ornamental xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi aktual problemlərdəndir. Məqalədə Lahic misgərlərinin ağır əməyinin nəticəsi olan mis sərpuşların dekorativ xüsusiyyətləri öyrənilmişdir. Müəllif xüsusi olaraq vurğulamışdır ki, Lahic əhalisi və sənətkarlar məişətdə istifadə edilən məmulatların hazırlanmasında həm də maddi-mədəniyyətə duyulan estetik ehtiyaclarını da ödəyirdilər. Bu isə ki, hazırlanan mis məmulatlarının forması ilə yanaşı, onların naxış xüsusiyyətlərində özünü göstərirdi.

Açar sözlər: *misgərlik, bəzək, element, sərpuş, Lahic, ornament.*

Azərbaycanın İsmayılı rayonu inzibati ərazisi olan Lahic qəsəbəsində XVIII-XIX əsrlərdən ənənəvi misgərlik məmulatlarının istehsalı mərkəzləşdirilmişdir. Hətta qəsəbənin “Misgər bazarı” adı ilə məşhur olan mərkəzində İsmayılı rayonunda xüsusi olaraq qədim məmulatların klassik ənənələrə sadıq formalarla reallaşdırılması böyük maraq doğurmaqla bərabər bu sənəti yaşadanların, itərək aradan çıxmasına imkan verməyən sənətkarların böyük yaradıcı əhəmiyyəti kimi də dəyərləndirilir (1, s. 93). Həmin nümunələrin naxış elementləri, ornamental xüsusiyyətləri də sırf ənənəvi, klassik üslubun əsasını qoruyaraq özündə saxladığı üçün xüsusi dəyərə malikdirlər. Bu ənənəvilərin sırf milli ornament xüsusiyyətlərinin klassik formalar üzrə davam etdirilməsi, yeni, müasir formada improvizələrin edilməməsi düşüncənin yeniliyi inkar etməsi kimi deyil, burada müasir zamanda sıxışdırılaraq aradan çıxarılmaya və yaxud unudulmaya başlanmış sənətin itməsinə imkan verməmək kimi əhəmiyyətli bir fəaliyyət olaraq dəyərləndirilir.

Milli ornamentasiya xüsusiyyətləri təbii ki, dekorativ sənətin bütün sahələrində oxşar formalarla özünü göstərmişdir. Lakin hər bir sahə üzrə sırf bu sənətin naxış elementlərini səciyəviləndirən dəyərlərin də mövcud olması danılmazdır. Qeyd olunanlar Azərbaycan metal sənətində də istifadə edilmiş əsas ornamental xüsusiyyətlər kimi özünü göstərir. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın qədim sənət növü kimi əsrlərlə yaranıb inkişaf etmiş sahələrindən biri də metalışləmə olmuşdur. Buraya dəmirçilik, silahsazlıq, zərgərliklə yanaşı misgərlik də daxildir ki, əsasən bu sənətin geniş inkişaf bölgəsi məhz Lahic olmuşdur. Lakin ümumilikdə Azərbaycan misgərlik sənəti ornament yaradıcılığında fərqli bir yerə sahibdir. Əhali məişətdə istifadə edilən məmulatların hazırlanmasında həm də maddi-mədəniyyətə duyulan estetik ehtiyaclarını da ödəyirdilər ki, bu da həmin əşyaların forması ilə yanaşı, hətta ən əsası onların naxış xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Bu naxışlar xalq sənətkarlarının əli ilə vurularaq incə, zərif formalarla mis materiala qeyri-adi gözəllik bəxş edirdi.

Məsələn, XIX əsrin sonuna aid döymə və cızma texnikasında həyata keçirilmiş hündürlüyü 5 sm, diametri isə 26 sm ölçüsündə olan sərpuşun funksional uyğun forması ilə yanaşı, onu zənginləşdirən ornamental xüsusiyyətləri diqqəti xüsusi olaraq cəlb edir. Plov kimi xörəklərin üzərini örtmək üçün üst qismi hündür şiş formada olan məmulat xüsusi sənətkarlıq nümunəsi kimi həyata keçirilmişdir. Onun aşağı hissədən enli olan forması yuxarıya doğru darlaşaraq şiş olan düz üst qismə doğru davam etdirilmişdir. Məmulatın üzərindəki bəzək elementləri bu yük-

səlmədə hissələrlə öz həllini tapmışdır. İstifadə edilmiş həndəsi və nəbati ünsürlərlə yanaşı, burada yazı sistemindən də istifadə edilərək dekorativ tərtibat zənginləşdirilmişdir. Oval formalar üzərində verilmiş dəqiq simmetriklilik sənətkarların həndəsi, eləcə də perspektiv bilgiyə sahib olduğunu təsdiqləyir. Burada verilmiş dekorativ tərtibat Şərq memarlığında istifadə edilən ornament xüsusiyyətlərini də xatırlatmaqdadır. Məmulatın aşağı qismində düz üfüqi xətlərin yan-yanaya sıralanmasından istifadə edilmişdir ki, bu sadə həll yuvarlaq hissənin daha zəngin olan bəzək elementlərini xüsusi qabarıq şəkildə önə çəkir. Həndəsiləşdirilmiş xırda çiçək elementlərinin yaratdığı zərif haşiyənin üst qismində sərpuşun əsas həcmli bəzək elementləri füsunkarlığı ilə nəzəri özünə cəlb edir. İkinci hissədə xüsusi zərif bəzək elementi ilə çərçivələnmiş uzunsov hissələrdə ərəb əlifbasının xüsusi xəttatlıq formasında yazılar həkk edilmişdir. Verilmiş yazılar bir-birini təkrarlamasa da sənətkarın ümumi stili, simmetrik qanunlara dərindən bələd olması onların arasında harmonik uyğunluq meydana gətirmişdir. Mərkəzdə iri yuxarı qismi əyri xətti formaların əmələ gətirdiyi çərçivəli element aralıqları sistemli şəkildə adicil oaraq sıralanmışdır ki, onların da mərkəzində təbiətdən alınma bitki ornamentasiyasının olduqca zərif və zəngin xüsusiyyətlərinin birləşdirilməsi möhtəşəm bəzək sistemini meydana çıxarmışdır. Yuxarı qismində verilmiş yazıların verildiyi çərçivələr və onların da daha üst hissəsində olduqca sıxılmış qisimlərdə verilmiş naxış detalları belə öz incəliyini dəqiqliklə ifadə edərək sıralanmada və yaxud simmetriyada heç bir yanlışa yol verilmədiyini təsdiqləyir.

Və yaxud yenə də XIX əsrə aid edilən Lahıca istehsal edilmiş digər bir sərpuş nümunəsində (hündürlüyü 35 sm, diametri 28 sm) zəngin naxış elementlərinin eyni həssaslıqla verilməsi diqqəti cəlb edir. Burada istifadə edilmiş əsas element butaların müxtəlif formalarda naxışlarla bəzədilməsi məmulatın əhəmiyyətini dəyərləndirmişdir. Qeyd edilən nümunədə də həndəsi və nəbati elementləri ilə yanaşı, yazıların istifadəsində meydana çıxan bəzək detalından istifadə sintezli dekorativ tərtibatın zənginliyini bir daha təsdiqləyir. Aşağı hissədə yuxarisında bir qədər kiçik formada rombların verildiyi düz xətlər üfüqi istiqamətdə sıralanmışdır. Daha sonrakı cərgədə kitabə tipli çərçivələr arasında yazıların zərif nümunələri verilmişdir. Qeyd edilən elementlər məmulatın yuxarı qismində də oxşar xüsusiyyətlərlə yer almışdır. Əsas hissədə verilmiş eyni istiqamətə doğru sıralanmış butaların haşiyəsində xırda yarpaq detallarından istifadə edilmiş, daxili hissələrdə isə bitki ornamentasiyası zərif formada həkk edilmişdir. İkinci enli cərgədə isə butaların əksi istiqamətində sıralanmış yarım dairələrin aralıqlarında da xırda yarpaq elementlərindən istifadə dəqiq naxış sistemini meydana çıxarmışdır.

Uzun illər aparılmış geniş araşdırmalar misgərlik sənətində sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin kortəbii şəkildə aparılmadığını göstərmiş, özünəməxsus fərdi xüsusiyyətlərini üzə çıxarmışdır. Dekorativ tərtibat zamanı istedadlı rəssam qabiliyyətinin əsasları da qeyd olunanları təsdiq edir. Öz fikirlərini, zərif yaradıcı istedadlarını xüsusi alətlər vasitəsilə əl ilə metal üzərində ifadə edən sənətkarların həm fərdi, həm də ümumi iş prinsipləri mövcud idi. Müxtəlif mis məmulatlarının öncə funksional xüsusiyyətlərinə görə düzgün və rahat, əlverişli şəkildə formalaşdırılması, daha sonra isə onların estetik xüsusiyyətlərini ifadə edən bəzək xüsusiyyətləri həyata keçirilirdi. Bu sahədə çalışan ustalar estetikliyin həyata keçirilməsində kiçik ölçülü səthlərdə zəngin süjetli ornamentallıq yaradır, eyni zamanda səthin uyğun harmonik ifadəsini meydana gətirən naxış xüsusiyyətlərini zərif formalarla həyata keçirirdilər (2, s. 4). Qabarıq, əyri səthlərdə həmin naxış elementlərini yerləşdirmək sənətkardan xüsusi qabiliyyət tələb edirdi. Burada onun həndəsənin perspektiv qanunları haqqında ciddi təcrübəyə malik olması məcburiyyəti vardır. Bu səbəblərin nəticəsidir ki, Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi Lahıca da istehsal edilmiş əşyaların üzərində həkk olunmuş təsvirlər dövrümüzədək gəlib çata bilmişdir.

Buta elementinin istifadəsinə digər sərpuş nümunələrində də fərqli formalarla rast gəlinir. Hər bir məmulat üzərində özünəməxsus füsunkarlığı ilə diqqəti cəlb edən butalar həm həndəsi, həm də nəbati naxışlarla bəzədilmiş formalarda qarşıya çıxır. Ümumiyyətlə, buta Azərbaycanın milli ornamenti kimi, qədim zamanlardan dekorativ-tətbiqi sənətin demək olar ki bütün sahələrində istifadə edilərək onları əsas naxış elementi kimi bəzəyirdi. XIX əsrə aid hündürlüyü 30 sm, diametri 25 sm olan, döymə və cızma üsulu ilə Lahıcdə yaradılmış digər bir sərpuş nümunəsinin yenə də əsas bəzək elementi kimi ifadə edilmiş butalar digər naxışlarla sintezli şəkildə məmulatın yüksək estetikliyini meydana çıxarır. İstifadə edilən butalar “butalı islimi” adlanan naxış elementinin ifadəsi ilə meydana çıxır. Butalı islimi əsasən orta əsr Yaxın Şərq memarlığında istifadə edilmişdir ki, buna da oyma sənətində xüsusi olaraq rastlanır. Digər islimi forması və kompozisiyada tutduğu yerinə görə fərqlənir. Bu forma memarlıqda meydana gəlib. Görünüşünə görə badama bənzəyir, elə buna görə də butalı islimi adını alıb. Eyni zamanda butaların və digər cərgələrdə olan bəzəklərin istifadəsinin də zənginliyi tamaşaçını məmulatın dolğun tərtibatı ilə qarşılaşdırır.

XX əsrin əvvəllərinə aid Lahıcdə istehsal olunan əsas hissədə istifadə edilən butaların aralıqlarında verilmiş bəzək detalları xüsusi xəttatlıq formasında yazıların əmələ gətirdiyi xüsusi forma kimi bir butadan bir təkrarlanaraq məmulata yeni və fərqli xüsusiyyət bəxş etmişdir. Əşyanın yuxarı qisminə heyvan təsvirlərinin və nəbati elementlərin sintezli ifadəsində isə əmələ gəlmiş yeni naxış elementləri ilə qarşılaşırıq ki, bu da yerli sənətkarın xüsusi yaradıcılıq qabiliyyətini üzə çıxarır. Təəssüflər olsun ki, belə məmulatların əksəriyyətində müəllif haqqında heç bir informasiya dövrümüzə gəlib çatmamışdır (3, s. 5).

Misgərlikdə istifadə edilən naxışlar əsasən həndəsi və nəbati detallardan ibarət idi. Lakin naxışlar bununla məhdudlaşdırılmamış, insan təsvirləri, onların geyim tərzini, quşların, heyvanların təsvirinə də sıx rast gəlinir. Hətta xüsusi yazı xüsusiyyətlərinin ornament kimi istifadə olunması halları da rastlanan hallardandır. Belə işlərdə adətən ustad nəqqaşlar cəlb olunardı. Bunun nəticəsidir ki, mis məmulatlar üzərində dekorativ sənətin digər sahələrində tanış olan bəzək və naxışlama üslublarına sıx şəkildə rastlanır. Sənətkarlar mövcud naxış elementləri və sxemlərdən kortəbii şəkildə istifadə etmədilər. Bu ustad sənətkarlar bəzən qravüra kimi bir neçə peşəyə sahib olur, bunların bir-birinə olan sənətkarlıq əlaqəsindən daha ifadəli şəkildə yararlanırdılar.

Belə nümunələrdən biri XIX əsrin əvvəllərinə aid edilən cızma və döymə texnikası ilə həyata keçirilmiş sərpuşdur. Onun üzərindəki bəzəklər, naxışlar bir qədər silinsə də dolğun ifadə özünü hələ də göstərməkdədir. Romb və düz xətlərdən ibarət olan aşağı qismin üzərində verilmiş cərgədə ərəb hərfləri ilə verilmiş yazılar bir-birinin ardınca bütün əşya boyu onu əhatələməkdədir. Onun bir qədər üst qisminə isə olduqca incə haşiyə sadə həndəsi naxışlarla meydana gəldiyindən əsas hissədə verilmiş iri elementlərin daha qabarıq ifadəsinə imkan yaradılmışdır. Burada da yazı ifadələrinin yaratdıqları xonça elementləri aralıqlarla sıralanaraq bir qədər boşluqların buraxılması ilə öz ifadələrini daha aydın şəkildə önə çəkirlər. Romb və nöqtələrin yaratdıqları incə naxışlardan əmələ gəlmiş zərif haşiyə əsas sahənin üst qisminə də yer almaqdadır. Daha yuxarılara doğru isə həndəsələşdirilmiş, stilizə edilmiş nəbati elementlərin ifadəsti məmulatın dolğun tərtibatından xəbər verir.

Oxşar xüsusiyyətə malik XIX əsrə aid Lahıcdə istehsal edilmiş məmulat üzərindəki əsas elementlər də yazı formasının meydana gətirdiyi xonçaları xatırladır. Lakin burada həmin detallar budaqlardan yaradılmış naxışlar vasitəsilə sanki bir-birinə keçirilərək əlaqləndirilmiş şəkildə sıralanmışdır. Kitabə formalı çərçivələrin də aralıqlarında verilmiş naxışlar məhz süst xəttatlıqda yazı stilinin vasitəsilə həyata keçirilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Paşayev H. Qədim sənətkarlıq mərkəzi // Qobustan: Sənət toplusu. 2013, s. 91-93.
2. Ədilzadə, Ədil. Lahıç misgərlik sənətinin izi ilə... // Ədalət. 2018. 29 iyun. s. 4.
3. Əliyev, Z. El sənəti-el şöhrəti // "Ədəbiyyat" qəzeti. 2015, 13 fevral, s. 5.

**Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının dissertantı
e-mail: afaqbudaq@yahoo.com*

Aytan Abdullayeva

The decorative features of the copper lids produced in Lahij

Lahij, one of the ancient settlements of Azerbaijan, has always attracted attention with its craftsmen. Here the art of copper working has especially spread widely, the copper workshops have been working since the ancient times to nowadays. The investigation of the artistic-ornamental features of the copper products produced in Lahij is one of the urgent problems. In the article the decorative features of copper lids, which are the result of hard work of Lahij coppers', are studied. The author mentions that the people of Lahij and the craftsmen also met the aesthetic needs of the material culture in the preparation of the products used in the household. But it shows the shape of the prepared copper products along with their ornament peculiarities.

Keywords: *copper working, decoration, lid, Lahij, ornament.*

Айтен Абдуллаева

**Декоративные особенности медных крышек (сарпуш),
изготовленных в Лагиче**

Лагич, один из древних поселений Азербайджана, всегда привлекал внимание своими мастерами и ремесленниками. Здесь особенно широко распространено искусство изготовления медных изделий, и мастерские медников работают с древних времен по сей день. Изучение художественных и декоративных особенностей изделий из меди, производимых в Лагиче, является одной из актуальных проблем искусствоведения. В статье рассматриваются декоративные особенности медных сарпушей-крышек, которые являются результатом тяжелой работы медников Лагича. Автор подчеркивает, что жители и ремесленники Лагича также удовлетворяли свои эстетические потребности в производстве товаров для дома. Это отразилось не только на форме медных изделий, но и на их характеристиках.

Ключевые слова: *медник, орнамент, элемент, сарпуш, Лагич, орнамент.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Cəfər Qiyasi tərəfindən təqdim edilmişdir)

**Daxilolma: İlk variant 18.05.2020
Son variant 15.07.2020**

AXTARIŞLAR ● RESEARCHES ● ПОИСКИ